HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 1, February 2021

www.historystudies.net

SUAT HAYRİ ÜRGÜPLÜ HÜKÜMETİ DÖNEMİNDE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

Turkish Soviet Relations in The Suat Hayri Ürgüplü Government Period

Prof. Dr. Cevdet KIRPIK - Kübra KALKANCI

Erciyes Üniversitesi

cevdetk117@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2183-1255 / 0000-0002-1596-7041

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-Received Date : 07.07.2020

Kabul Tarihi-Accepted Date : 06.11.2020

DOI Number : 10.9737/hist.2021.988

Atıf – Citation:

Cevdet Kırpık - Kübra Kalkancı, "Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti
Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri", *History Studies*, 13/1, Şubat
2021, s. 285 – 300.

SUAT HAYRİ ÜRGÜPLÜ HÜKÜMETİ DÖNEMİNDE TÜRK-SOVYET İLİŞKİLERİ

Turkish Soviet Relations in The Suat Hayri Ürgüplü Government Period

Prof. Dr. Cevdet KIRPIK - Kübra KALKANCI

Öz

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkiler Atatürk ve Lenin döneminde kuruldu. Bu dönemde her iki ülkede de yeni rejimler yaşanmaktaydı. İlişkiler 1920'li yıllarda imzalanan dostluk anlaşmalarıyla geliştirildi. İyi ilişkiler İkinci Dünya Savaşı döneminde bozulmaya başladı.

Sovyetlerin savaş süresince Türkiye'yi kendi yanında savaşa girmeye zorlaması ve savaşın sonlarında toprak talepleri ilişkileri kopma noktasına getirdi. Türkiye, bu talep ve tehdit karşısında Batılı devletlerin desteğine ihtiyaç duydu. Şubat 1952'de NATO'ya girerek kendisini güvenceye aldı.

1960'lı yılların ortasına doğru Kıbrıs meselesi nedeniyle ABD ile yaşanan sorunlar, Sovyetler Birliği ile sıcak ilişkilerin kurulmasına yol açtı. 1960-1964 yılları arasında yumuşama sürecine giren Türk-Sovyet ilişkileri, 1965 yılına gelindiğinde yeni bir ivme kazandı. 1965 yılı Şubat ayında kurulan Suat Hayri Ürgüplü hükümetinde daha da artan ziyaretler siyasi, ekonomik ve ticari alanlardaki ilişkilerin hızla gelişme göstermesini sağladı. Bu dönemde Sovyet Dışişleri Bakanı Andrey Gromiko'nun ziyaretine karşılık Başbakan Ürgüplü'nün ziyareti gerçekleşti. Karşılıklı ziyaretler neticesinde yapılan geniş çaplı ticaret ve işbirliği anlaşması ile siyasi ilişkiler ileri bir düzeye ulaştı. Ürgüplü hükümeti döneminde kurulan iyi ilişkiler sonraki yıllarda Sovyet destekli ağır sanayi yatırımlarının kurulmasına zemin hazırladı.

Abstract

The relations between Turkey and the Soviet Union were established in the period of Atatürk and Lenin. In this period, new regimes were established in both countries. Relations were developed with friendship agreements signed in the 1920s. Good relations began to deteriorate during the Second World War.

During the Second World war, the Soviet Union forced Turkey to go to war with them. Also, demand of Soviet Union land from Turkey at the end of the Second World War brought relationships to breaking point. Owing to this demand and threat, the support of Western states was needed. As a result, Turkey entered NATO in February 1952 to secure itself from the threats.

Towards the middle of the 1960s, the problems with the USA because of the Cyprus issues led Turkey to develop warm relations with the Soviet Union. Turkish-Soviet relations, which entered the softening process between 1960-1964, gained a new momentum in 1965. After the Suat Hayri Ürgüplü government was established in February 1965, economic, political and commercial relations developed rapidly. Firstly, the Soviet Foreign Minister Andrei Gromyko visited Turkey in this period. Then-Prime Minister Urguplu visited the Soviet Union. As a result of mutual visits, a wide trade and

Bu çalışmada Türk-Sovyet ilişkilerinin kısa geçmişine göz atıldıktan sonra Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti dönemindeki gelişmelere değinilmiştir. Konu öncelikle arşiv kaynakları ve döneme ait gazeteler merkezinde ele alınarak incelenmiştir.

cooperation agreement was made and political relations reached to a high level. Good relations during the Urgupli government facilitated the establishment of Soviet-backed heavy industry investments in the following years.

In this study, after looking at the short history of Turkish-Soviet relations, development of these relations in the period of Suat Hayri Ürgüplü Government were disclosed. Issues were analysed by investigating the archive sources and newspapers of the period.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Sovyet Rusya, Suat Hayri Ürgüplü hükümeti

Keywords: Turkey, Soviet Russia, Suat Hayri Ürgüplü government

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurduğu ilk temas, iki ülkede de yeni yönetim şekline geçiş dönemi olan 1920'li yıllarda başladı. Tarafların Batılı devletlerin tehdidi altında bulunması, Ankara Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında ittifakın tesis edilmesinin önünü açan unsur oldu. Bu konuda resmî bir adım atan Atatürk'ün Lenin'e yazdığı, 26 Nisan 1920 tarihli ekonomik ve askeri yardım talebini içeren mektubu,¹ T.B.M.M Hükümeti ve Sovyetler arasında kurulması arzulanan ilişkiye resmiyet kazandırdı.² Ankara hükümeti, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey liderliğindeki Türk heyetini 11 Mayıs 1920'de Moskova'ya gönderdi ve iki hükümet arasında sekiz ay süren görüşmeler 16 Mart 1921'de imzalanan Türk-Sovyet Dostluk Antlaşmasıyla nihayete erdi.³ İki ülke arasında imzalanan 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmasıyla siyasi alanda temaslar devam ederken iktisadi ve ticari münasebetler aynı düzeyde gelişme gösteremedi.⁴

Türkiye ve Sovyet Rusya arasında yeniden başlayan görüşmeler 11 Mart 1927'de Ticaret ve Seyrisefain Anlaşması'nın imzalanmasıyla neticelendi.⁵ Türkiye'nin 1928 yılında İtalya ile Dostluk ve Tarafsızlık anlaşması imzalaması üzerine Türkiye'ye gelen Sovyet Hariciye Komiseri yardımcısı Lev Mihayloviç Karahan, Tevfik Rüştü Aras ile görüşmelerde bulunarak 17 Aralık 1929'da, 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmasını iki yıl uzatan protokolü imzaladı.⁶

1930 yılından sonra milletlerarası ilişkilerde sosyal ve iktisadi kalkınmasını gerçekleştirebilmek ve yükselen tehlike karşısında askeri gücünü artırabilmek için hamleler yapan Türkiye, Sovyetler Birliği ile devam eden münasebetlerin yanı sıra Batılı devletlerle de ilişkilerin geliştirilmesine yönelik adımlar atarak 18 Temmuz 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye oldu.⁷ Bu

¹ Atatürk'ün Tamim, *Telgraf ve Beyannameleri IV*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2006, s.305.

² Aydın Güngör Alacakaptan, "Türk-Sovyet İlişkileri (1921-1945)", *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 yıllık Süreç*, Haz. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s.281.

³ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)* Fon Kodu: 30.18.1.1 Yer No: 1.1.5. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000, 27-38. Mehmet Gönlübol, Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s.124, s.26.

⁴ Soysal, *age*, s. 272-280. Gönlübol, Sar, *age*, s. 86.

⁵ BCA, Fon Kodu: 30.18.1.1 Yer No: 23.19.12.

⁶ Soysal, *age*, s.341-347, 279-280. 7 Kasım 1935'te Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve Sovyet Büyükelçisi Karahan arasında 17 Aralık 1925 tarihli Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmasının 7 Kasım 1945 tarihine kadar on yıl süreyle uzatılmasını öngören protokol imzalandı. Bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 5, C.7, 20 Aralık 1935, s.129-134.

⁷ Gönlübol, Sar, *age*, s.124.

dönemde iki ülke arasındaki en önemli mesele Boğazlar konusuydu. İngiltere'nin Boğazlar sözleşmesinin değiştirilmesine yönelik bir konferansın toplanmasına önayak olmasıyla 20 Temmuz 1936 tarihinde Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalandı ve boğazlar, uluslararası güvenceden arındırılarak Türk egemenliğine bırakıldı.⁸ Türkiye'nin, İngiltere'nin yanında yer alması üzerine 1936 yılına değin iki ülke arasında devam eden iyi ilişkiler, değişikliğe uğradı.⁹ Rusya'nın Montrö'de sağlanan değişikliğe yönelik öneriler getirmesi ve ülke çıkarlarını gözetan politika benimsemesi uzunca bir süre Türk-Sovyet ilişkilerini durgunlaştırdı.¹⁰

Mart 1945'te, 1925 tarihli Türk Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşmasını fesheden Rusya, dostluk ilişkilerinin yeniden kurulabilmesi için, Türk-Sovyet sınırında değişiklik yapılması, Boğazlarda üs tahsis edilerek Türkiye'de Sovyetler'e yakın hükümetin kurulması gerektiğini öne sürdü. Haziran 1945'te Sovyet Dışişleri Bakan Molotov'un açıklamaları Türkiye'nin ABD ve İngiltere'nin yanında yer almasının önünü açarken, Türk-Sovyet ilişkilerini de sona erdiren unsur oldu.¹¹ Sovyet tehdidine karşı, Türkiye'nin yardım çağrısında bulunduğu Amerika'nın, korumacı politika benimseyerek Türkiye'nin toprak bütünlüğünü destekleyici yol izlemesi Türkiye'yi Batı'ya daha da yakınlaştırmaktaydı.¹² Avrupa'da beliren Sovyet tehdidine karşı kurulan NATO teşkilatına kabul edilen Türkiye, Batılı devletlerin yanında yer aldı.¹³

Sovyetler Birliği'nin baskılarına karşı, Türkiye'nin NATO üyeliğinin yarattığı gerginlik, Mart 1953'te Stalin'in ölümüyle son buldu ve iki ülke arasındaki ilişkilerin tekrar canlandırılma süreci başladı.¹⁴ Aynı yıl, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesinden vazgeçerek uyguladığı baskı politikası ve toprak taleplerinden feragat eden Sovyetlerin, Türkiye'ye yönelik dostluk ve işbirliği temasları sonuç verdi ve dönemin Sağlık Bakanı Dr. Lütfi Kırdar'ın Aralık 1959'da Sovyet Rusya ziyaretiyle iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişme göstermesi sağlandı.¹⁵ Başbakan Adnan Menderes, 1950'lerin sonuna doğru ekonomide yaşanan durgunluğu çözmek üzere Amerika'dan beklediği desteği göremeyince Rusya ile ilişkileri geliştirmeye yöneldi.¹⁶ Ardından Temmuz 1960'da Sovyet Rusya'ya bir ziyaret yapması planlandı. Ne var ki bu ziyaret öncesinde 27 Mayıs askeri darbesi gerçekleşti ve girişim sonuçsuz kaldı. Başlayan yakın ilişkilerin 27 Mayıs'ın ardından da devam etmesini arzulayan Sovyet Rusya, askeri idareyle yakın temas kurdu. Ancak Cemal Gürsel'in iki ülke arasındaki dostluk esasına dayanan ilişkilerin komşuluk münasebetleri çerçevesinde yürütülmesinden taraf olması Türk-Sovyet ilişkilerini durgunlaştırdı.

1960'ların başında yaşanan siyasi, askeri ve iktisadi olaylar Türkiye'nin dış politikada denge siyaseti izlemesine olanak sağladı. 1962 Küba Krizi¹⁷ ile başlayan gerginlikler, 1963 Kıbrıs

⁸ Soysal, *age*, 501-526. Alacakaptan, *age*, s.285.

⁹ Gönlübol, Sar, *age*, s. 125-126.

¹⁰ Alacakaptan, *agm*, s.286. (281-291)

¹¹ Alacakaptan, *agm*, s.287. (281-291)

¹² Mehmet Gönlübol, Cem Sar, Ahmet Şükrü Esmer vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s.191, 208-209.

¹³ Gönlübol, Sar, Esmer vd., *age*, s.225-226.

¹⁴ Gönlübol, Esmer, Sander vd., *age*, s.396-397.

¹⁵ Mustafa Balcıoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası", *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.II, Editör: Durmuş Yalçın, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, s.477.

¹⁶ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul: 2011,139. Mete Tunçay, "Siyasal Tarih (1950-1960)", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*, İstanbul: Cem Yayınevi, 1989, s.185.

¹⁷ Küba Krizi, 14 Ekim 1962'de Küba'ya Sovyet füzelerinin yerleştirildiğinin ABD tarafından anlaşılmasıyla ortaya çıkan ve tarafları nükleer savaşın eşiğine getiren olaydı. Krizin ortaya çıkmasında diğer nedenlerin (ABD'nin Küba'yı işgalini önleme ve Sovyetlerin nükleer vuruş kapasitesini artırma) yanında İzmir Çiğili'ye yerleştirilen ve 1962 baharında operasyonel hale getirilen Amerikan yapımı Jüpiter füzelerinin de etkisi vardı. Sovyetler Birliği krizin çözülmesi için ABD'nin Küba'yı işgalden vazgeçirmek için bu ülkeye yaptığı silah sevkiyatını durduracağını buna karşılık Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesini talep ediyordu. Kriz, ABD ile Sovyetler Birliği arasında yapılan gizli görüşmeler neticesinde füzelerin karşılıklı olarak sökülmesi kararıyla aşıldı. Ayşegül Sever, "Yeni Bulgular

Olayları,¹⁸ Amerikan Başkanı Johnson'un mektubu¹⁹ ve ABD'nin kromu Türkiye yerine Rusya'dan alması 1960 yılına değin Batı merkezli ve tek yönlü izlenen dış politikadan vazgeçilmesini sağladı. Dünya güçlerinin Türkiye'yi müzakere konularında pazarlık unsuru haline getirmeleri ve müttefiklerin ortak çıkarlar yerine devlet menfaatlerini gözetmeleri ilişkileri şekillendiren temel unsur oldu.²⁰

Küba Krizi'nin Küba'ya yerleştirilen Sovyet füzeleri ile Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin karşılıklı olarak sökülmesi ile neticelenmesi, ABD ve SSCB ile ilişkileri önemli denebilecek ölçüde etkiledi. Çünkü Krizi'nin çözülmesi için iki ülke arasında yapılan pazarlıklarda Türkiye devre dışı bırakılmış, bir oldubitti ile karşı karşıya kalmıştı. Bu durum Türkiye'nin ABD'ye olan güvenini sarsarken, Sovyetler Birliği ile ilişkilerde yumuşama ve iyileşme döneminin başlamasına kapı araladı.²¹

Dış politikada Küba Krizi'nin çözüme kavuşturulması üzerine 1963'ten itibaren Türk-Sovyet ilişkilerinde resmî ziyaretler başladı. Cumhuriyet Senatosu Başkanı Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki parlamento heyeti, Sovyetler Birliği Yüksek Şurası'nın davetiyle 29 Mayıs-14 Haziran 1963 tarihleri arasında Sovyet Rusya'ya ziyaret düzenledi.²² Bu süreçte Amerikan Başkanı Johnson'ın 5 Haziran 1964 tarihli Türk hükümetine gönderdiği mektubu, Türk-Sovyet ilişkilerinde başlayan olumlu adımların hızla gelişmesini sağladı.²³ Dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in 30 Ekim-6 Kasım 1964 tarihleri arasında yaptığı Sovyet Rusya ziyareti, Kıbrıs konusunda tarafların benzer düşüncelere sahip olduklarını göstermesi açısından önemliydi.²⁴ Bu ziyaret münasebetiyle iki ülke arasında 4 Kasım 1964 tarihinde kültür anlaşması imzalandı.²⁵ Sovyet dışişleri bakanı ziyaretinin ardından 12 Kasım 1964'te yaptığı açıklamada, iki ülke ilişkilerinin kurulmasına Türkiye'nin NATO üyeliğinin engel olmadığını belirterek kurulan bürokrasi temelli temasların yanı sıra iktisadi alandaki ilişkilerin geliştirilmesinin de amaçlandığı açıklandı. Yumuşama dönemine giren Türk-Sovyet ilişkileri, bir bakıma Kıbrıs meselesinde Batılı devletlerin izlediği politika ve ABD ile yaşanan ilişkilerin yönlendirmesiyle şekillendi.

İşığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 1997, 52 (01), s.648, 651, 659; Stephan G. Rabe, "The Cuban Missile Crisis Revisited", *Irish Studies in International Affairs*, Vol.3, No.3 (1991), s. 59, 61.

¹⁸ Zürih ve Londra anımlarıyla temelleri atılan Türk ve Rum toplumlarının ortak egemenlik hakları temelinde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti, 16 Ağustos 1960'ta resmen bağımsız olmuştur. Ancak Rum tarafı, anlaşmalar ile Kıbrıs Devleti Anayasası'nın Türk toplumuna tanıdığı hakları uygulamaktan kaçınmaya başladı. Rum lideri Makarios'un Ada'daki Türkleri ortak ve eşit toplum olmaktan çıkararak azınlık durumuna getirmeyi hedefleyen Anayasa değişikliği önerisi Türkiye tarafından reddedilince şiddet olayları başladı. 21 Aralık 1963'te bir Türk kadınının Rum polisleri tarafından öldürülmesi üzerine toplumlar arasında kanlı çarpışmalar yaşandı. Rumların saldırısı neticesinde çok sayıda Türk öldürüldü. Türkiye çarpışmaları durdurmak için, Garanti Anlaşması'nın kendisine verdiği hakkı kullanarak Ada üzerinde savaş uçakları uçurdu ve Kıbrıs'ta bulunan Türk askerlerini görevlendirdi. Bu olaylardan sonra 4 Mart 1964 tarihli Birleşmiş Milletler kararıyla çatışmayı önleyici tedbirlerin alınması kapsamında Ada'da barış gücü kurulması kararlaştırıldı. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1985, s.566-570.

¹⁹ Başkan Johnson'un 5 Haziran tarihli İnönü'ye gönderdiği mektubunda, Türkiye eğer NATO'daki müttefiklerinin rızası ve bilgisi dışında Sovyet müdahalesine yol açacak herhangi bir adım atarsa ittifakın, olası Sovyet saldırısına karşı Türkiye'ye yardım etmeyeceğinin belirtilmesi, ülke genelinde Amerika'ya karşı muhalefeti artırdı. Bkz. Ahmad, *age*, s.168.

²⁰ Ahmad, *age*, s.167.

²¹ Sever, *agm*, s.660.

²² Gönübol, Esmer, Sander vd., *age*, s.421.

²³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih 1914-1995*, Alkım Yayınları, İstanbul 2012, s.986.

²⁴ Balcıoğlu, *age*, s.477.; Gönübol, Esmer, Sander vd., *age*, s.426; *Cumhuriyet*, 31 Ekim 1964, s.1-7.

²⁵ 10 maddeden oluşan ve üç yıl süre ile geçerli olacak anlaşmada üniversitelerde diğer tarafın dili ile eğitim yapan kürsülerin kurulabilmesi, ilim adamlarının karşılıklı ziyaretlerde bulunmalarının teşvik edilmesi, müzik ve opera alanlarında sanatçı değişiminin tertip edilmesi, tarafların kendi ülkelerinde diğer tarafın resim, gravür, seramik ve süsleme sanatı ile ilgili sergilerinin açılmasını kolaylaştırması, müzik alanında plak ve bandların değişiminin kolaylaştırılması ve spor karşılaşmalarının kolaylaştırılması gibi hususları içermektedir. BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer: 181 - 70 - 1, 28.10.1964.

1960 sonrası Türk-Sovyet münasebetlerinde görülen yumuşama sürecinin önemli bir göstergesi Nikolay Podgorniy'in 4-13 Ocak 1965 tarihleri arasındaki Türkiye ziyareti oldu. Bu gelişme, 1965 yılında iki ülke arasında yaşanacak karşılıklı ziyaretlere ivme kazandı. Ziyaretin dostluk ve iyi niyet misyonu temelinde gelişen ekonomik mübadeleler ile tesis edilmesinin gerekli olduğunu ifade eden²⁶ Podgorniy, Başbakan İnönü ile yaptığı görüşme sonrası basına yaptığı açıklamasında şunları söyledi;

*"Buzlar çözülmüştür. İyi komşuluk ilişkilerinin hızlandırılması için hiçbir engel yoktur. Türkiye'den hiçbir toprak isteğimiz olmadığı gibi Türkiye'ye karşı herhangi bir tecavüz emeli beslememekteyiz. Atatürk ve Lenin zamanındaki dostluğu tekrar kurabilmek amacımızdır. Bu dostluğa gölge düşürecek bir tutum bizden beklenmemelidir."*²⁷

TBMM'de yaptığı konuşmasında iki ülke arasındaki Kıbrıs konusuna değinen başkan, askeri müdahale olmaksızın sorunun barışçıl yollarla çözüme kavuşturulmasının gereklerini dile getirerek olası bir müdahalenin iki taraf için de felakete neden olabileceğini sözlerine ekledi.²⁸ Ziyaretin ardından ülkesine dönen Podgorniy, Türkiye ziyareti hakkındaki görüşlerini anlattığı Moskova televizyonundaki konuşmasında, iki ülke arasında yeni bir dostluk çağının başladığını, ticari ve kültürel mübadelelerin artırıldığından bahsetti.²⁹ 1965 genel seçimleri öncesinde iktidara gelen Suat Hayri Ürgüplü hükümeti dönemi Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesinde önemli bir kilometre taşı oldu.

1. Ürgüplü'nün İşbaşına Gelmesi ve İlişkilerin Hızlanması

Ürgüplü'nün iş başına gelmesi, Sovyetlerle olan ilişkilerin geliştirilmesi açısından kritik bir önem kazandı. İlişkilerin gelişmesinde İnönü'nün başkanlığının son yıllarında ABD ile yaşanan sorunların da etkisi büyüktü. Ürgüplü'nün kısa süren başkanlığı döneminde iki ülke arasında atılan adımlar 1965 seçimleri sonrasında iktidara gelen Demirel hükümetleri döneminde daha da ileriye taşındı.

Türk siyasi tarihinde 15 Ekim 1961 seçimleriyle başlayan koalisyon hükümetleri dönemi, 1965 genel seçimlerine değin devam etmiş ve geçiş dönemi olarak adlandırılan bu süreçte dört ayrı koalisyon hükümeti kurulmuştu. İlk üç hükümet CHP Genel Başkanı İsmet İnönü liderliğinde kurulurken dördüncüsü bağımsız Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında teşkil edildi.³⁰ Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in Ürgüplü'yü görevlendirmesiyle Yeni Türkiye Partisi(YTP), Adalet Partisi(AP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi(CKMP), Millet Partisi(MP)'nin yer aldığı dördüncü koalisyon hükümeti, 20 Şubat 1965'te çalışmalara başladı.³¹

YTP-CKMP ve MP genel başkanlarının görev almadığı yeni hükümette, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel Başbakan yardımcılığı görevini üstlendi. Yeni hükümet programının açıklanmasıyla dış politikada, memleketin kalkınması için milli gücün kısıtlamadan dünya barışının temel alınacağı ve NATO ittifakının devam ettirilerek, Türk-Sovyet münasebetlerinin iyileştirilmesi hedeflenmekteydi. Ülkenin milli davası olan Kıbrıs meselesinin barışçıl yollarla çözüme kavuşturulması ve bunun için müzakerelere açık olduğu ifade edilmişti.³² Program, 1961 sonrası kurulan ikili ve üçlü CHP koalisyonlarına olan benzerliğine rağmen 4 Mart 1965

²⁶ Milliyet, 5 Ocak 1965, 1-7. Cumhuriyet, 5 Ocak 1965, s.1. Ulus, 5 Ocak 1965, s.1. Akşam, 5 Ocak 1965, s.1-7.

²⁷ Cumhuriyet, 7 Ocak 1965, s.1.

²⁸ Milliyet, 6 Ocak 1965, s.1-7. Cumhuriyet, 6 Ocak 1965, s.1-7. Akşam, 6 Ocak 1965, s.1-7.

²⁹ Ulus, 8 Şubat 1965, s.1-7.

³⁰ Nedim Yalansız, Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002, Buke Kitapları, İstanbul 2006, s.222.

³¹ Özdemir Kalpakçioğlu, İkinci Cumhuriyetin 3 Başbakanı ve Olaylar, C.2, Nüve Matbaası, Ankara 1968, s.165.

³² BCA, Fon Kodu: 30.1.0, Yer No: 54.329.6.

tarihinde yapılan oylamada 200 ret, 1 çekimser oya karşı 231 kabul oyla meclisten güvenoyu aldı.³³

Suat Hayri Ürgüplü'nün başbakanlığında kurulan hükümet içeride olduğu gibi dış ilişkilerde de önemli adımlar attı. Kısa süre önce Kıbrıs meselesi nedeniyle ortaya çıkan sorunlar, yeni yönetime dış politikada izlenecek yol haritası konusunda fikir vermekteydi. 1960-1964 yılları arasında Türk-Sovyet ilişkilerinde görülen normalleşme süreci, 1965 yılından itibaren yönetimi devralan Suat Hayri Ürgüplü döneminde de devam ettirilerek kurulan dostluk temelli yakın temaslar, ekonomik ve iktisadi alanlarda tesis edilen iş birlikleri ve anlaşmalarla geliştirildi.³⁴ Yeni kabinde Dışişleri Bakanlığı görevine getirilen eski Moskova Büyükelçisi Hasan Esat Işık, Yeşilköy Havaalanı'nda basın mensuplarının Türk dış politikasında bir değişiklik olacak mı sorusuna, "Hiçbir değişikliğin olacağını zannetmiyorum. Bir memleketin dış politikasının esasları şahıslara göre değişmez" cevabını vermişti.³⁵

Ürgüplü hükümeti kurulmadan bir süre önce Podgornıy'nin ziyareti dış politikada Türk-Sovyet ilişkilerinin geliştirilmesine yönelik karşılıklı atılan önemli bir adım olmuştu. Ürgüplü Hükümeti döneminde iki ülke arasındaki gelişmeler Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı Andrey Gromiko'nun Türkiye ziyareti ise yeni bir süreci başlattı. Kısa süren Ürgüplü hükümeti döneminde Sovyetler Birliği ile ilişkilerin geliştirilmesi için çeşitli adımlar atıldı ve bu kapsamda karşılık ziyaretler yapılarak ikili anlaşmalar imzalandı. Yapılan görüşmeler sonrasında iki ülke arasında tarım, ticaret ve sanayi alanında işbirliğinin temelleri atıldı. Türkiye, üretilen milli ürünleri Sovyet Rusya'ya ihraç ederek pazar ihtiyacını karşılarken karşılığında alacağı destek kredileriyle birçok tesisin açılmasını amaçlamaktaydı. Alınan kredilerin ise tesislerin tamamlanmasının ardından 15 yıl içerisinde Sovyet Rusya'ya ödenmesi planlanmıştı. 1960'lı yıllarda iki ülke arasında başlayan yumuşama süreci yapılan resmî ziyaretlerle dostluk temelli siyasi ilişkilerin gelişme göstermesini sağladı. Ürgüplü döneminde ekonomik işbirliği ve anlaşmalarla geliştirilen ikili ilişkiler, yönetimi devralan hükümetler tarafından devam ettirilerek dış politikada süreklilik sağlandı.

2. Sovyet Dışişleri Bakanı Andrey Gromiko'nun Türkiye Ziyareti (17-22 Mayıs 1965)

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinde uzun yıllar dışişleri bakanlığı yapan usta siyasetçi Andrey Gromiko'nun 17 Mayıs 1965 tarihinde Türkiye'ye gelerek dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'in 1964 yılı sonbaharında yaptığı ziyareti iade etmiştir.³⁶ Gromiko'nun Ankara ziyaretini *Cumhuriyet*'teki köşesine taşıyan gazeteci Ecvet Güresin, ziyaretin Türkiye'nin uygulamaya başladığı çok taraflı dostluk politikasının devamı niteliğinde olduğunu belirtirken iki ülke arasında başlayan dostluk temelli ilişkilerin salt Kıbrıs meselesine bağlanmasının doğru olmayacağı gibi Türkiye için Kıbrıs kadar önemli ve onu çok taraflı politikaya yönlendiren çeşitli meselelerin olduğunu söylemişti.³⁷ Esenboğa Havaalanı'na inen Gromiko, basın mensuplarına yaptığı ilk açıklamasında şunları dile getirdi: "Politik, ekonomik ve diğer alanlarda geliştirilecek işbirliği, Türk ve Sovyet milletleri arasındaki münasebetlerde eskiden mevcut pürüzleri gidermek bakımından faydalı olacaktır."³⁸ Şeref salonunda devam ettiği konuşmasında, geçmişte mevcut olan soğukluğun giderilmesi için son zamanlarda iki ülke arasında başlayan temasları geliştirerek devam ettirme gayreti içinde olduklarını söyledi.

³³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 1, C.37, 04 Mart 1965, s.161. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 1, C. 37, 04 Mart 1965, s.153-164;

Kalpakçıoğlu, *age*, C.1, s.162.

³⁴ Armaoğlu, *age*, s.989.

³⁵ *Cumhuriyet*, 24 Şubat 1965, s.1.

³⁶ Armaoğlu, *age*, s.988-999.

³⁷ *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1965, s.1.-7.

³⁸ *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1965, s.1. *Ulus*, 18 Mayıs 1965, s.1-7. *Akşam*, 18 Mayıs 1965, s.1-7.

Dışişleri Bakanlığında Bakan Hasan Esat Işık ile yapılan görüşmelerde ilk olarak Türk-Sovyet ilişkileri üzerinde duruldu ve ayrı bloklar içinde olmanın iyi münasebetlerin kurulmasına mâni olmayacağını söyleyen taraflar aksine bu gibi temasların milletlerarası barışa hizmet edeceği konusunda görüş birliğine vardı.³⁹ Kıbrıs meselesi merkezli ilerleyen görüşmelerde, Sovyetlerin Kıbrıs'ın bağımsız bir devlet olarak kalmasını ve iki milli cemaatin haklarının korunmasından yana olduğunu bir kez daha dile getirmesiyle Kıbrıs konusundaki görüşlerinde herhangi bir değişikliğin olmadığı anlaşılmaktaydı.⁴⁰

18 Mayıs günü Sovyet Rusya heyetinin Başbakan Ürgüplü ile olan görüşmesine Başbakan Yardımcısı Süleyman Demirel, Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık, Ticaret Bakanı Mustafa Macit Zeren, Milli Eğitim Bakanı Nevzat Cihat Bilgehan, Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Haluk Bayülken, Moskova Büyükelçisi Vahit Halefoğlu ve Büyükelçi Rijov katıldı. Böylece Türk-Sovyet resmî görüşmeleri fiilen başlamış oldu. Toplantının genel anlamda konu başlıkları, iki ülke arasındaki siyasi, iktisadi ve ekonomik ilişkilerin karşılıklı gözden geçirilmesi ve dünya üzerindeki anlaşmazlık noktaları üzerine fikir teatisi yapılması oldu. Görüşmelerin ardından basın mensuplarına açıklamalarda bulunan Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık, Gromiko'nun Sovyetler Birliğine resmî ziyarette bulunması yönünde, Başbakan Ürgüplü'ye sunduğu davet teklifinin memnuniyetle kabul edildiğini dile getirdi. Yıl içinde imzalanan ticaret protokolüyle ilgili yöneltilen soruya yanıt veren Ticaret Bakanı Macit Zeren, anlaşmanın gerçekleşmesi için çaba gösterildiğini belirterek sürecin elçilik ve ticaret temsilcilikleri kademesinde yürütüldüğünü dile getirdi. Dışişleri Bakanlığı sözcüsü İsmail Soysal da, şimdiye kadar devam eden görüşmeler üzerine yaptığı açıklamalarda, Türk-Sovyet münasebetlerindeki gelişmelerin normal seyrinde devam ettiğini, iki ülke arasındaki ilişkilerin salt Kıbrıs meselesi açısından bakılmasının doğru olmadığı gibi sürece daima realist bir gözle bakılmasının icap ettiğini söylemişti. Şimdiye kadar yapılan görüşmelerin detaylarını Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e aktarmak üzere gittiği Çankaya Köşkü'nden ayrılırken basın mensuplarının sorularını yanıtlayan Başbakan Ürgüplü, temmuz ayı içinde Sovyet Rusya'ya resmî ziyaretin tertip edileceğini açıkladı.

Gromiko, Türkiye'de bulunduğu süre içerisinde İsmet İnönü ile de bir görüşme yaptı. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, Gromiko'yla yaptığı görüşmelerin ardından Türkiye radyoları muhabirine şu açıklamayı yaptı:

*“Hükümete dâhil olan ve olmayan parti liderleri, hepimiz iki memleket arasında iyi münasebetlerin gelişmesi arzusunu ifade eden beyanlarda bulunduk. Hükümet bu müsait hava içinde vazifesini takip etmekte ve topyekûn millet desteklenmesine dayanarak müzakereleri idare etmektedir.”*⁴¹

İnönü, Ürgüplü Hükümetinin dış ilişkilerde yürüteceği politikaların tüm siyasetler tarafından destekleneceğini ifade ederek görüşmelerin dostça ve memnuniyet verici şekilde devam ettiğini söylemekle yetindi⁴². Görüşmelerin devam ettiği süreçte *Washington* gazetesi Gromiko'nun Ankara'ya yaptığı resmî ziyarete değinerek Türk dış politikasının esneklik kazanmakta olduğu yönünde ifadelere yer vermişti:

*“Türkler, Atatürk devrinden bu yana hiçbir zaman Ruslarla bu kadar samimi olmamışlardı. Türkiye, NATO'yu çöktürcek herhangi bir harekete tevessül etmemek ve Amerika ile ilişkilerine zarar vermemek şartıyla bağımsız bir dış politika izlemek azminde görünmektedirler. Türklerin, Ruslarla evlenmek için Amerikalıları boşayacağına dair hiçbir işaret yoktur.”*⁴³

Ziyaretinin son gününde yerli ve yabancı basın mensuplarının sorularını yanıtlayan Gromiko, basın mensuplarına vermiş olduğu demeçte; *“Ankara'da Türk devlet adamlarıyla yaptığım*

³⁹ *Milliyet*, 18 Mayıs 1965, s.1.

⁴⁰ *Cumhuriyet*, 18 Mayıs 1965, s.7. *Milliyet*, 19 Mayıs 1965, s.1.

⁴¹ *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1965, s.1.

⁴² *Ulus*, 21 Mayıs 1965, s.7.

⁴³ *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1965, s.1.

görüşmelerde ikili menfaatlere daha çok önem verdik. İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi konusunda Türkiye de arzu izhar etmektedir.”⁴⁴ Kıbrıs meselesine dair Rusya’nın izleyeceği politika sorulduğunda, meselenin barışçıl yollarla çözülmesi için Ada’daki iki toplumun, toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının gözetilmesinin gerekli olduğunu söyleyen Gromiko, Kıbrıs’ın bağımsız olarak kalmasından yana olduklarını sözlerine ekledi.

Rus Bakan’ın açıklamalarına bakıldığında o güne kadar Türk-Sovyet ilişkileri ya da Kıbrıs meselesi hakkında Sovyet hükümeti tarafından yapılan resmî açıklamalara yeni bir görüş getirilmediği görülür. *İzvestiya* muhabirinin Türk-Sovyet ilişkilerinin bugünkü durumu hakkındaki düşüncelerini sorması üzerine, ilişkilerin iyileşeceğini iddia etmek için biraz daha çalışmanın gerekli olduğunu söyleyen Gromiko, Sovyetlerin bu konuda daha fazla çaba göstermesi gerektiğini ifade etti.⁴⁵

17-22 Mayıs tarihleri arasında gerçekleşen ziyaret, iki ülkenin ortak bildiri yayınlamasıyla sona erdi.⁴⁶ Milletlerarası barışın korunması ve işbirliğinin geliştirilmesi yönünde yürütülen çalışmalar başarılı sonuç verdi ve yıl içinde hazırlanan ticaret protokolüyle iki ülke arasında karşılıklı pazarların tanınarak ekonomik mübadelelerin geliştirilmesi hedeflendi. Türk-Sovyet ticari ve iktisadi ilişkilerinin karşılıklı fayda temelinde geliştirilmesinin üzerinde durularak kültürel mübadelelerin devam ettirilmesinin önemi vurgulandı. Taraflar arasında komşuluk anlayışı içerisinde iyi münasebetlerin geliştirilmesi için, toprak bütünlüğü, hak eşitliği, iç işlerine karışmama ve bağımsızlığa saygı duyulmasının gerekliliği izah edilmekteydi. Türk-Sovyet ilişkilerinde Gromiko’nun Ankara ziyaretiyle yeni bir aşama tesis edildiği görüşü siyasi çevreler tarafından kabul edilirken, Gromiko’nun basın toplantısında bahsettiği gibi, iki ülke arasındaki ilişkilerin derinlik kazanmasında tarafların sarf edecekleri çaba önemliydi.⁴⁷

Ankara’daki temaslarının ardından rotasını İstanbul’a çeviren Gromiko, Yeşilköy Havaalanı’nda kendisini karşılayan basın mensuplarının yönelttiği Kıbrıs buhranı ile alakalı soruları yanıtsız bırakırken kentin tarihi mekânlarını gezerek İstanbul ziyaretini tamamladı.⁴⁸

3. Başbakan Suat Hayri Ürgüplü’nün Sovyet Rusya Ziyareti (9-16 Ağustos 1965)

Sovyet Rusya Dışişleri Bakanı Gromiko tarafından Sovyetler Birliğine resmî ziyarette bulunması yönünde yapılan teklifi kabul eden Başbakan Ürgüplü, eşi Nigar Ürgüplü, oğlu Hayri Suat Ürgüplü, devlet erkânı ve gazetecilerin⁴⁹ yer aldığı 15 kişilik heyetle birlikte 9-16 Ağustos tarihleri arasında Sovyet Rusya’ya ziyaret etti.⁵⁰ Sovyet Rusya’ya Başbakan İsmet İnönü’nün 1932 tarihli ziyaretinden sonra, ikinci defa bir Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı resmî ziyarette bulunuyordu.

⁴⁴ *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1965, s.7. *Ulus*, 21 Mayıs 1965, s.7.

⁴⁵ *Cumhuriyet*, 22 Mayıs 1965, s.7.

⁴⁶ *Dışişleri Bakanlığı Belleteni*, Ankara: TC Dışişleri Bakanlığı yayınları, Mayıs 1965, Sayı 8, s.110-112.

⁴⁷ *Cumhuriyet*, 23 Mayıs 1965, s.7. *Milliyet*, 23 Mayıs 1965, s.1. *Ulus*, 23 Mayıs 1965, s.1-7. *Milliyet*, 23 Mayıs 1965, s.1.

⁴⁸ *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1965, s.1. *Akşam*, 21 Mayıs 1965, s.1-7. *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1965, s.7. *Milliyet*, 1 Temmuz 1965, s.1. *Akşam*, 18 Mayıs 1965, s.1-7. *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1965, s.1. *Ulus*, 19 Mayıs 1965, s.1-7. *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1965, s.1-7. *Ulus*, 20 Mayıs 1965, s.1-7.

⁴⁹ Sovyet Rusya’ya gidecek olan heyette yer alan isimler; Senatör Nadir Nadi, milletvekili Cihat Baban-Nihat Kürşat, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı Memduh Aytür, Dışişleri Bakanlığı İktisadi İşleri Bakanlığı İktisadi İşler Genel Sekreter Yardımcısı Kamuran Gürtin, Hazine Genel Müdürü Kemal Cantürk, Dışişleri Bakanlığı Birinci Daire Genel Müdürü Pertev Subaşı, Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Dairesi Başkan Yardımcısı Celil Vaisoğlu, Dış Ticaret Dairesi Raportörlerinden Özger Akat, Başbakanlık Özel Kalem Müdürü Necati Aykut, Dışişleri Bakanlığı memurlarından Ömer Cenap Eren, TRT İç Haberler Müdürü Doğan Kasaroğlu ve Anadolu Ajansından Ömer Öztürkmen. Bkz. *Cumhuriyet*, 21 Temmuz 1965, s.1; *BCA*, Fon Kodu: 30-18-1-2, Yer: 187 - 40 - 9, 16.07.1965.

⁵⁰ *BCA*, Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 187.40.9.

Moskova gezisine yönelik Türk kamuoyunda ve siyasi çevrelerde çeşitli tartışmalar yaşanmaktaydı. Sovyet Rusya ile tesis edilmeye çalışılan ilişkilerin fayda sağlamayacağı ve yaratacağı tehlikeler üzerinde duran basın, ziyaretin iptal edilmesini istiyordu. Ziyarete karşı çıkanların yanı sıra Sovyet Rusya ile kurulacak işbirliğini destekleyerek ekonomik ve siyasi alanda sağlayacağı fayda üzerinde duran dış politika uzmanları ziyareti, bağımsız dış siyasetin ürünü olarak görmekteydi.⁵¹ Ürgüplü Hükûmeti'nin koalisyon ortaklarından Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin Genel Başkanı Alparslan Türkeş, *Tass* ajansı muhabirlerinin kendisiyle yaptığı mülakatta Başbakan liderliğindeki Türk heyetinin düzenlediği Sovyet Rusya ziyaretini değerlendirmiş ve Türkiye'nin komşu devletlerle olduğu gibi Sovyetler Birliği ile de iyi münasebet içinde bulunmasının arzu edildiğini vurgulayarak ziyaretin yararlı olacağı yönündeki düşüncelerini ifade etmişti.⁵²

Ulus gazetesi başyazarı Cihad Baban, Ürgüplü'nün Sovyet Rusya gezisiyle ilgili kaleme aldığı yazısında, geçmişten bu yana Türk-Sovyet ilişkilerini değerlendirmiş ve Başbakan İnönü'nün 1932 tarihli Sovyet Rusya ziyaretini hatırlatarak ikinci kez Başbakanlık seviyesinde yapılacak olan ziyaretin iki ülke ilişkileri için önemine değinmişti. Yine uzun süre donuk devam eden münasebetlerin, 1964 yılı üçüncü koalisyon hükûmeti döneminde karşılıklı atılan olumlu adımlarla normalleşme sürecine girdiğini belirten Baban, dördüncü koalisyon hükûmeti döneminde devam eden temasların Dışişleri Bakanı Gromikon'un ziyaretiyle, dostluk temelli iyi komşuluk ilişkileri merkezinde geliştirildiğinin altını çizmişti. İki ülke arasındaki münasebetlerin geliştirilmesi yolunda Ürgüplü'nün Moskova'ya düzenlediği ziyaretle, dış politikada 33 yıl aradan sonra İnönü'nün uyguladığı siyasetin benimsediğini ifade eden Baban, heyet içindeki kişilerin ekonomik konularda uzman olmalarını göz önünde bulundurarak görüşmelerin ağırlık merkezinin ekonomik konular olacağını belirtmekteydi. *Cumhuriyet* gazetesi başyazarı Nadir Nadi, Sovyet Rusya gezisiyle ilgili kaleme aldığı yazısında, heyet üyelerinden çoğunun ticaret ve ekonomi alanlarında ihtisas yapmış yüksek memurlar olduğunu belirterek bu ziyaretle iki devlet arasındaki alış-veriş ilişkilerinin geliştirilmesinin hedeflendiğini ifade etmişti. Dostluk ve yakınlık bağlarının güçlendirilmesi bakımından karşılıklı çıkarların gözetilerek ekonomik ilişkilerin yürütülmesinin gerekliliğinin altını çizen Nadi, ziyaretinin İkinci Dünya Savaşı'yla bozulan ve normal seyrine oturtulamayan Türk-Sovyet ilişkilerinin yeniden eski sıcaklığına kavuşturulması hususunda önemli rol oynadığını belirtmişti.⁵³

Ankara'dan ayrılmadan evvel havaalanında bekleyen basın mensuplarına ziyaretin içeriği hakkında kısa bir demeç veren Ürgüplü, Sovyet Rusya'ya yapılan ilk ziyaretle birlikte karşılıklı büyük gelişmelerin yaşandığını, yapılacak olan ikinci ziyaretle birlikte siyasi meseleler başta olmak üzere iktisadi konuların ele alınacağını dile getirdi. Sovyet Rusya gezi programını açıklayan Başbakan Ürgüplü, siyasi liderlerle temasların yanı sıra teknisyenler arasında yapılacak görüşmeler ve çok sayıda fabrikanın ziyaret edileceğini ilan etti. Ürgüplü'nün hazırlamış olduğu 40 projenin içeriğine bakıldığında Karabük Ereğli Demir Çelik Fabrikası dışında üçüncü bir çelik fabrikasının yapımı ve finansmanı, alüminyum sanayi projesi, üçüncü rafineri yapımı ile ilgili proje, fosfat madenlerinin değerlendirilmesi ve gübre yapım projesinin yer aldığı görülür. Projelerin gerçekleştirilmesi ve finansmanı konusunda Moskova'da yapılacak görüşmelerde 6 milyon dolar değerinde yardım alınması ve küçük projelerin Ruslar tarafından gerçekleştirilmesi konusunda müzakerelerin yapılacağı basına yansıyan detaylar arasındaydı.⁵⁴ Yapılan açıklamalar ve yürütülen hazırlık çalışmaları çerçevesinde Rusya gezisinin ekonomi ve teknoloji transferi temelinde olmakla birlikte siyasi ve kültürel temasların da geliştirilmesine dayandığı söylenebilir.

⁵¹ Musa Qasımlı, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s.161-162.

⁵² *BCA*, Fon Kodu: 30.1.0.0 Yer No: 46.277.3.

⁵³ *Ulus*, 9 Ağustos 1965, s.1-7. *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1965, s.1.

⁵⁴ *Cumhuriyet*, 5 Ağustos 1965, s.1. *Cumhuriyet*, 7 Ağustos 1965, s.1.

Beraberindeki heyet ile birlikte Moskova'ya uçan Başbakan Ürgüplü'yü karşılayanlar arasında Başbakan Kosigin, Komünist Parti Merkez Komitesi Üyesi ve Sekreteri Podgorniy, Başbakan Yardımcısı Mazorof, Dışişleri Bakanı Gromiko, Sovyetlerin Ankara Büyükelçisi Rijov ve Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Vahit Halefoğlu yer almaktaydı. Ürgüplü ilk olarak Aleksî Kosigin ile daha sonra Sovyet Yüksek Şurası Prezidyum İkinci Başkanı Dodzenitz ile görüşmelerde bulundu. Kurulan ilk temasın ardından Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı adına Kremlin Sarayı'nda verilen akşam yemeği davetinde konuşma yapan Kosigin, iki sene önce Türkiye Senato Başkanı olarak Türk Parlamento heyetiyle yapılan Rusya ziyaretinin, iki ülke arasındaki temasların gelişmesinde ve karşılıklı anlayışın kurulmasında atılan ileri bir adım olduğunu söyleyerek 45 yıl önce temelleri atılan dostluk ilişkilerinin eşitlik, bağımsızlık, toprak bütünlüğüne saygı çerçevesinde gelişme gösterdiğini ifade etti. Sovyet Rusya Başbakanının konuşmasının ardından cevabi bir konuşma yapan Ürgüplü, dostluk ve güven temeline oturtulan Türk-Sovyet ilişkilerine değinerek, kurulan karşılıklı ekonomik ve ticari münasebetlerin iki ülke için de faydalı olacağını ifade etti.⁵⁵ İlave olarak dünya barışı, Kıbrıs meselesi ve iyi komşuluk ilişkilerine değinen Ürgüplü, iki devlet arasında siyasi ve iktisadi münasebetleri geliştirmenin mümkün olduğunu belirterek böylesi bir anlaşmanın taraflar için sağlayacağı ekonomik faydalara değinerek sözlerini tamamladı.⁵⁶

Ziyaretin ertesi günü Başbakanlık binasında yapılan toplantıda, Kıbrıs'taki son gelişmeler ve Türk toplumunun yaşamakta olduğu gayri insani şartlar hakkında Sovyet yetkililerine bilgi veren Ürgüplü, maddi ve manevi yardımın esirgenmemesi lüzumuna dikkat çekti. Sovyetlerin Kıbrıs konusunda tutumunun değişmediği ve kesin olarak Kıbrıs'ın Yunanistan'a bağlanmasına (Enosis)⁵⁷ karşı olduklarını ifade eden Rus Başbakan Kosigin, Ada'daki kötü şartlar içinde yaşamak zorunda kalan Türk halkının durumlarını ıslah etmek üzere yardım imkânlarının incelemesi için teknisyenler heyetinin görevlendirildiğini belirtti. Kıbrıs'ta milletlerarası taahhütlere bağlanmış bir hukuk nizamının hiçe sayılarak Ada'daki Türk toplumunun fiilen ve hukuken yok edilmeye çalışıldığını tekrar ifade edildi. Görüşmeler boyunca ticari ve ekonomi konularına da değinen Türk heyeti, hazırladığı bazı tesis projelerinin listesini Kosigin'e sundu. Sabah oturumu sonrasında Moskova Büyükelçiliğinde verilen öğle yemeğinde Türkiye'ye davet edilen Sovyet Başbakanı Kosigin, yapılan teklifi kabul etti. Ürgüplü, yemek münasebetiyle yaptığı konuşmasında, Türkiye'nin devletler hukukuna, milletlerarası anlaşmalara ve hukuk kurallarına daima uyduğunu belirterek barış ülkesi olan Türkiye'nin herhangi bir memleketin toprağında gözü olmadığı gibi kendi topraklarının her karışını korumaya azimli olduğunu sözlerine ekledi. Sovyet Başbakanı, hükümetin dış siyasetteki esas prensibinin Türkiye ile çok taraflı işbirliğini geliştirmek olduğunu söyleyerek iki ülke arasında münakaşalı mesele olmadığı gibi güven ve anlayış kurmaya engel hiçbir sebebin de bulunmadığını belirtti. İki ülke arasındaki münasebetlerin gelişmesi hem Türkiye hem de Sovyet Rusya'nın menfaatlerine ve dünya barışına yararlı olacağını sözlerine ekledi.⁵⁸ Ziyaretin üçüncü gününde İlyuşin uçaklarının yapıldığı fabrikayı ziyaret ederek imalat süreci hakkında geniş bilgi alan Ürgüplü, dört ayrı atölyeyi gezerek işçilerle sohbet etme imkânı buldu. Fabrika ziyareti sonrası Bayan Ürgüplü, çocuk yuvasını ziyaret ederken gazeteciler ise Moskova Gazeteciler Birliğinin şereflerine verdiği yemeğe katılım sağladı.⁵⁹

⁵⁵ Gönübol, Esmer, Sander vd., *age*, s.477.

⁵⁶ *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1965, s.7. *Ulus*, 10 Ağustos 1965, s.1-7.

⁵⁷ Enosis, Yunan Megali İdea'sının değişmeyen hedeflerinden biri olan Kıbrıs Adası'nın Yunanistan'a ilhakı anlamına gelmektedir. 1919-1922'de Batı Anadolu'yu işgaliyle başlayan Yunanistan'ın yayılmacı politikası, Kıbrıs'ı topraklarına katma (Enosis) mücadelesiyle devam etmiştir. Oral Sander, *Türkiye'nin Dış Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s.169.

⁵⁸ *Cumhuriyet*, 11 Ağustos 1965, s.1-7. *Akşam*, 11 Ağustos 1965, s.7. *Ulus*, 11 Ağustos 1965, s.1-7.

⁵⁹ *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1965, s.1. *Ulus*, 12 Ağustos 1965, s.1-7. *Akşam*, 12 Ağustos 1965, s.1.

Ziyarete yapılan değişikliklerle üç gün sürecek istirahat gezisini yapmak üzere Rusya'nın batısına doğru hareket eden Başbakan Ürgüplü ve beraberindeki Türk heyeti, Ukrayna'nın Başkenti Kiev'e doğru yola çıktı. Karadeniz kıyısındaki şehirleri gezecek olan Ürgüplü'yü ilk durağında Ukrayna Bakanlar Kurulu Birinci Başkan Yardımcısı Nikifor Karhenko karşıladı.⁶⁰ Kırım'ın başkenti Sımferopol (Akmescit)'a geçen Türk heyeti, Sovyet Komünist Partisi Birinci Sekreteri Leonid Brejnev ile görüşmelerde bulundu. Ertesi gün Soçi'ye geçilerek Sovyet Yüksek Şurası Presidiyum Devlet Başkanı Anastas Mikoyan'ı ziyaret eden⁶¹ Ürgüplü, düzenlediği basın toplantısında yöneltilen bir soru üzerine şunları söyledi: “*Sulh için çalıştık. Refahlarımız için büyük gayret sarf ettik. Bundan başarı elde etmekte yurdumuza bahtiyar dönmekte olduğumu söyleyebilir ve Sovyet halkına refah ve saadet dileklerimin iletilmesini rica ederim.*”⁶²

Türkiye Cumhuriyeti ve Sovyet Rusya arasında bir hafta boyunca devam eden görüşmelerin ardından Ankara ve Moskova'da yayımlanan ortak bildiride, Kıbrıs sorununa geniş yer verilerek, karşılıklı anlayış ve samimiyet havası içinde Türk-Sovyet münasebetlerinin daha da geliştirilmesi üzerinde duruldu. Yapılan fikir teatisi sonrası iç işlerine müdahalede bulunmaksızın tam eşitlik esasları dâhilinde işbirliği yapılmasının milletlerarası gerginliğin azalmasına ve devamlı barışın sağlanmasına yardımcı olacağı kanaatine varıldı. Milletlerarası barış ve güvenliğin korunmasında Birleşmiş Milletler teşkilatının önemli bir etken olduğu kaydedilerek kuvvetlendirilmesinin lüzumu dile getirildi. Kıbrıs konusunda tutumlarını belli eden taraflar, Nikola Podgorniy'nin 5 Ocak tarihli meclis oturumunda yaptığı konuşma⁶³ ve Dışişleri Bakanı Gromiko'nun 21 Ocak'ta *İzvestiya* gazetesine vermiş olduğu demeç Sovyetlerin Kıbrıs için Enosis'i kabul etmediği ve federal sistemi benimsediğini göstermekteydi.⁶⁴ Gromiko, 21 Mayıs 1965 tarihli beyanını teyit ederken, Kıbrıs'ın bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmek suretiyle halkın kanuni haklarına riayet edilmesi ve varlığının tanınarak barış içinde yaşamaları konusunda ortak paydada buluşuldu. Ekonomik münasebetler konusundaysa, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve ticaret hacminin artırılması üzerinde duruldu.⁶⁵ Taraflar arasındaki mal mübadelesini daima yüksek seviyede tutmak hususunda anlaşılmış ve Türkiye, sınai tesisler kurmak için Sovyetler Birliğinden makine ve teçhizat satın alırken Sovyetler Birliğinin de büyük ölçüde milli ürünleri satın almasına karar verilmiştir. Türk-Sovyet münasebetleriyle ilgili olarak her iki taraf bağımsızlık, toprak bütünlüğü, hak eşitliği ve karşılıklı saygı prensiplerine dayanarak aralarında iyi komşuluk münasebetlerini geliştirmeyi samimiyetle arzu ettiklerini kaydettiler.⁶⁶ Ürgüplü'nün 9-16 Ağustos 1965 tarihleri arasında yaptığı Sovyet Rusya ziyaretiyle iki ülke ilişkileri ekonomik iş birliği temelinde gelişmiş ve bu dönemde Türk ekonomisi hızlı bir iyileşme dönemine girmiştir.

Resmî ziyaretin ardından yurda dönen Başbakan Ürgüplü'yü karşılayanlar arasında; Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Cevdet Sunay, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Tural, Milli Savunma Bakanı Hazım Dağlı, Başbakan Vekili Faruk Sükan, Başbakan Yardımcısı Süleyman Demirel ve diğer bakanlar yer almaktaydı. Esenboğa Havaalanı'nda bekleyen basın mensuplarının sorularını yanıtsız bırakmak istemeyen Başbakan, vermiş olduğu demeçte; ziyaretin çok faydalı geliştiğini söyleyerek görülen dostluk ve misafirperverliğin tahmin edilenin

⁶⁰ *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1965, s.1. *Ulus* 14 Ağustos 1965, s.1-7.

⁶¹ *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1965, s.1. *Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1965, s.1. *Akşam*, 15 Ağustos 1965, s.1. *Cumhuriyet*, 15 Ağustos 1965, s.1. *Ulus*, 16 Ağustos 1965, s.1-7.

⁶² *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1965, s.1.

⁶³ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem:1,Cilt:4, Toplantı:4, 05 Ocak 1965. s.149-154.

⁶⁴ Metin Tokar, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1992, s.230., Hüner Tuncer, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s.106. Gönübol, Esmer, Sander vd., *age*, s.525.

⁶⁵ *Milliyet*, 13 Ağustos 1965, s.1-7. *Cumhuriyet*, 13 Ağustos 1965, s.1. *Akşam*, 13 Ağustos 1965, s.1-7. *Ulus*, 13 Ağustos 1965, s.1-7.

⁶⁶ *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1965, s.1-7. *Ulus*, 17 Ağustos 1965, s.1-7. *Akşam*, 17 Ağustos 1965, s.1.

çok üstünde olduğunu dile getirdi. Milli ürünlerin büyük ölçüde Sovyetlere satılabileceğini, planlanan birçok tesisin ise Sovyetler tarafından sağlanabileceğini söyleyen Ürgüplü, görüşmelerde hemen her konuda mutabakata varıldığını ve bilhassa Kıbrıs konusunda gösterilen yakın alakadan dolayı müteşekkir olduklarını ifade etti. Yapılan basın açıklamasının ardından Bakanlar Kurulunun toplanması yönünde Dışişleri Bakanı Hasan Esat Işık'a bilgi verildi.⁶⁷

Akşam saatlerinde düzenlenen Bakanlar Kurulu toplantısında gezinin merkezinde yer alan iktisadi konulara değinilerek Türkiye'nin Rusya'ya olan ihracatında bugüne kadar olan yıllık ihracat sınırının aşılarak eskisinin çok üstünde bir seviyeye ulaştırılacağı kaydedildi. İthalat alanında ise öngörülen bazı tesislerin yapılmasında yatırım maddelerinin ithal edileceği, böylece ithalat ve ihracatın da aynı seviyede tutularak tesislerin yapımında kredi usulünün uygulanacağı açıklandı. Alınacak kredilerin 15 yıl vadeli ve % 2,5 oranında yatırım kredileri şeklinde olacağı ve ödemelerde *kliring* esasının uygulanacağı belirtildi. İthal edilen her makine ve teçhizat karşılığında ise milli ürünler satılacaktı.⁶⁸ İki buçuk saat süren toplantının ardından basın mensuplarının karşısına çıkan Ürgüplü, milli mahsullerin devamlı artışı karşısında yeni pazar ihtiyacı gerektiğinden bir taraftan milli ürünleri Rusya'ya satmak diğer taraftan kalkınma planına dâhil olan bazı tesislerin Sovyet Rusya'dan alınan krediler ile yapılmasının amaçlandığını açıkladı. Sovyet Rusya'ya satılacak ürünlerin karşılığında prensip itibariyle kurulacak-tesisler ve yapılacak işleri şu şekilde sıraladı: Demir çelik tesisi, rafineri-alüminyum tesisi, asit sülfürik tesisi, komple traktör fabrikası, komple kereste fabrikası, lif fabrikası, cam fabrikası, votka fabrikası ve Arpaçay Barajı. Bu tesislerin tutarı 150 ile 180 milyon dolar olup ödemesi-tesislerin tesliminden itibaren 15 yılda ve %2,5 faizle olacaktır. Türkiye her yıla isabet eden taksiti, mal ihracatı ile ödeyecek ve bu ödeme şekli ile iktisadi ilişkiler kredi anlamı taşımamaktadır. Anlaşmanın süratle uygulanması için İktisadi Kurul Teknik Komitesi hemen çalışmalara başlayacak ve hazırlıklarını 10 Eylül'e kadar bitirmiş olacaktır. 15 Eylül'den sonra ilk Sovyet heyeti Türkiye'ye gelerek uzmanlarla temasa başlayacaktır.⁶⁹ Bu anlaşmanın Batılı devletlerle olan münasebet ve anlaşmalara zarar vermeyeceği belirtilerek Kıbrıs'taki evsiz vatandaşlara prefabrik meskenler verileceği de ifade edildi.⁷⁰

Aynı tarihlerde Amerikan Yardım Teşkilatı (AID) Başkanı David E. Bell basın toplantısı yaparak bu yıl Konsorsiyom'un Türkiye'ye 400 milyon dolar yardımda bulunacağını, bunun 200 milyon dolar kadarını Amerika'nın temin edeceğini açıkladı. Basın toplantısında şunları dile getirdi:

*"Türkiye'deki kalkınmanın kolay bir iş olmadığı bellidir. Ancak büyük gayretler sarfedilmiştir. Beş yıllık planın hazırlanması çok dikkatli yapılmıştır. Türkiye kendi kalkınması için ne kadar çok çaba gösterirse Türkiye'nin dostları o kadar yardım yapmaya hazırdır."*⁷¹

4. Türk-Sovyet Anlaşması

1965 yılı başında iyileşme eğilimi gösteren ilişkiler, Ürgüplü'nün Moskova ziyareti sonrasında bir anlaşmayla daha da ileri boyuta taşınmış oldu. Gezi, iki ülke ilişkilerinin diplomasi ve ekonomi alanlarında gelişmesine olanak sağlarken görüşmelerde 1968-1972 yılları arasında uygulanacak olan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı⁷² kapsamında ticari ilişkilerin geliştirilmesi ve ticaret hacminin artırılması üzerinde duruldu.⁷³ Ziyaretin ardından yayımlanan 16 Ağustos

⁶⁷ *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1965, s.1-7. *Ulus* 18 Ağustos 1965, s.1-7. *Akşam*, 18 Ağustos 1965, s.1-7.

⁶⁸ *Cumhuriyet*, 18 Ağustos 1965, s.1.

⁶⁹ *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1965, s.1.

⁷⁰ *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1965, s.1.

⁷¹ *Cumhuriyet*, 27 Temmuz 1965, s.1.

⁷² *Resmî Gazete*, 21 Ağustos 1967, Sayı:12679, s.1.

⁷³ *Milliyet*, 13 Ağustos 1965, s.1,7

tarihli ortak bildiride, taraflar arasındaki mal mübadelesini daima yüksek seviyede tutmak hususunda anlaşılmış ve Türkiye, sınai tesisler kurmak için Sovyetler Birliğinden makine ve teçhizat satın alırken Sovyetler Birliğinin de büyük ölçüde milli ürünleri satın almasına karar verilmiştir. Türk-Sovyet münasebetleriyle ilgili olarak her iki taraf bağımsızlık, toprak bütünlüğü, hak eşitliği ve karşılıklı saygı prensiplerine dayanarak aralarında iyi komşuluk münasebetlerini geliştirmeyi samimiyetle arzu ettiklerini kaydettiler.⁷⁴ 19 Ağustos 1965'te düzenlediği basın toplantısında yapılan görüşmeleri değerlendiren Başbakan Ürgüplü, üretilen milli ürünlerin Rusya'ya satılmasıyla pazar ihtiyacının karşılanacağını ve Sovyetlerin yardımıyla yapılması planlanan tesislerin ekonomik kalkınma planı çerçevesinde önemli rol oynayacağını vurguladı.

Türkiye'ye yapılacak Sovyet yatırımları kapsamında 30 Eylül 1965'te ülkeye 22 kişilik Sovyet teknisyen heyeti geldi. Taraflar arasındaki temasların devam ettiği sırada Ekim 1965'te yapılan genel seçimler sonucu Ürgüplü hükümetinin görevi sona erdi. Böylece anlaşmanın imzası AP lideri Süleyman Demirel'in başbakanlığı döneminde gerçekleşti. Taraflar arasında 11 Kasım 1965'te ön protokol imzalandı. İki ülke arasında devam eden temaslar 24 Kasım Arpaçay Barajı'nın yapımına başlanmasına dair anlaşma metninin imzalanmasıyla neticelendi.⁷⁵ Görüşmeler sırasında tesisler ve teknik konular hakkında bilgi alan kurul, ihtiyaçlar, kapasite ve şartlar hakkında kapsamlı incelemelerde bulundu.

Türkiye ve Sovyet Rusya hükümetleri, ticari mübadelelerin kolaylaştırılması, geliştirilmesi ve denkleştirilmesi maksadıyla iki ülke tarafından ithal ve ihraç edilecek malları tespit etti. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne ihraç edeceği ürünler şunlardı: Canlı hayvan, narenciye, kuru incir, çekirdeksiz kuru üzüm, iç fındık, tütün, pamuk, tiftik, yapağı, küçükbaş hayvan derisi, defneyaprağı, palamut hülasesi, zeytin ve bakır. Rusya'ya satılacak ürünlerin yerine alınacak krediler ile yapılması planlanan tesis ve çalışmalar ise; demir-çelik tesisi, rafineri, alüminyum tesisi, sülfürik asit tesisi, pencere camı fabrikası, Arpaçay Barajı, komple traktör fabrikası, komple kereste fabrikası, lif fabrikası ve votka fabrikasıydı.⁷⁶

Ürgüplü'nün Başbakanlığı döneminde başlayan ve Ekim 1965 seçimlerinin ardından hükümeti devralan Adalet Partisi tarafından devam ettirilen ekonomik iş birliğine dönük ilişkiler, beraberinde siyasi münasebetlerin gelişmesine de olanak sağladı. Adalet Partisi Hükümeti döneminde yapılan anlaşmalarla tesislerin kurulması için çalışmalara başlandı. Bu tesisler: İskenderun demir-çelik endüstrisi, Aliğa rafinerisi ve Seydişehir alüminyum kompleksidir.⁷⁷

Sonuç

Türkiye ve Sovyet Rusya arasında dostluk ve iş birliği temelli kurulan ilişkiler 1920'li yıllarda başladı. Stalin döneminde Sovyetlerin benimsediği yayılmacı politika ve beliren Boğazlar meselesi dostluk anlaşmasının devam etmesine rağmen iki ülke arasındaki ilişkileri durgunlaştırdı. 1960 yılına değin kuzey komşusu Sovyetlerle uzak, Batılı devletlerle yakın ilişki içinde olan Türkiye, Kıbrıs meselesinde Amerika'nın tutumu ve Johnson mektubu sonrası Batı merkezli dış politikadan uzaklaşma kararı aldı. Sovyetlerin Kıbrıs meselesinde Türk tezine yakın görüş benimsemesi Türk-Sovyet ilişkilerinde yeniden yumuşama sürecini başlattı.

1960'tan itibaren değişen dünya dengeleri, milletlerarası ilişkileri ve Türkiye'nin dış politika hamlelerini etkilemekteydi. 1965 yılında Bağımsız Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü liderliğinde sağ merkezli dört partinin ittifakıyla tesis edilen Ürgüplü hükümeti, dış politikada koalisyon hükümetlerinin izlediği siyaseti devam ettirerek hedeflenen istikrar ve sürekliliğin

⁷⁴ *Cumhuriyet*, 17 Ağustos 1965, s.1-7. *Ulus*, 17 Ağustos 1965, s.1-7. *Akşam*, 17 Ağustos 1965, s.1.

⁷⁵ Musa Qasımlı, *age*, s.176.

⁷⁶ *Resmî Gazete*, 10 Nisan 1965, Sayı: 11976, Kanun No: 6/4563; Tuncer, s.107; Gönlübol, Esmer, Sander vd., *age*, s.526; *Hürriyet*, 14 Ağustos 1965, s.1-7.

⁷⁷ Armaoğlu, *age*, s.989. Tuncer, *age*, s.107.

sağlanmasını amaçlamaktaydı. 1965 yılı, Türk-Sovyet münasebetlerinde resmî ziyaretlerin sıklaştığı, ekonomi ve ticari ilişkilerinse hızlı gelişme gösterdiği dönem oldu. Bu dönemde Sovyetler Birliği Yüksek Şura Başkanı Podgornıy'nin ziyareti Türk basınında, Stalin sonrası Sovyet yönetiminin uzattığı dost eli olarak yorumlanırken iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli bir adım oldu. Beraberinde Sovyet Dışişleri Bakanı Gromiko'nun, yapmış olduğu Türkiye ziyareti yürütülen dostluk ve iyi komşuluk hamlelerini artırdı. İki Rus yöneticinin Türkiye ziyaretinin temelinde, milletlerarası barışın korunması, işbirliğinin geliştirilmesi, dostluk ve iyi komşuluk esaslarının devam ettirilmesi yer almaktaydı. Ziyaret sonrası yayımlanan ortak bildiride, karşılıklı pazarların tanınarak ekonomik mübadelelerin artırılması ve kültürel ilişkilerin devam ettirilmesinin önemi vurgulanmıştı.

Başbakan Ürgüplü'nün 9-16 Ağustos 1965 tarihinde yaptığı Sovyet Rusya gezisi, hem hükümet ortağı partilerden hem de CHP kanadından gördüğü destekle, dış politikada hareket kolaylığı kazandı ve iki ülke ilişkilerinin ekonomik alanda gelişme göstermesi sağlandı. Moskova ziyaretinin ardından Sovyetlerin Türkiye'ye sağladığı ekonomik yardımlar ile çeşitli fabrika ve sınai tesislerinin kurulmasıyla sanayi sektöründe büyük değişim ve gelişmeler yaşandı. İki ülke arasında yapılan anlaşmayla, Arpaçay Barajı, İskenderun demir-çelik tesisi, votka fabrikası başta olmak üzere çeşitli tesislerin kurulması sağlanarak Türk ekonomisi büyük katkı sağlandı.

Ürgüplü döneminde başlayan çalışmalar 1965 yılı Ekim ayında iktidara gelen AP hükümeti tarafından devam ettirildi. AP döneminde Türkiye ve Sovyet Rusya arasında yapılan anlaşmayla tesislerin inşasına başlandı. Devam eden ekonomik iş birliği, beraberinde siyasi münasebetlerin gelişmesini sağlamaktaydı. Ürgüplü döneminde başlayan iki ülke arasındaki resmî ziyaretler, Demirel döneminde de devam etti ve Sovyetler Birliği Başbakanı Kosigin 20-27 Aralık 1966 tarihinde ilk kez Türkiye'ye resmî ziyarette bulundu. Kosigin'in Türkiye ziyaretiyle ilgili Sovyet Komünist Partisi yayın organı *Pravda* gazetesinde yayımlanan makalede, Atatürk'ün realist politika esasına dayanan Türk-Sovyet ilişkilerine geri dönüldüğü ifade edilmekteydi. Ardından Başbakan Süleyman Demirel'in de 19-29 Eylül 1967 tarihli Sovyet Rusya ziyareti iki ülke arasındaki ilişkilerin iyiye doğru gelişme göstermesini sağlarken siyasi münasebetleri canlı tutmaktaydı. Dönemin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in 8-12 Temmuz 1968'de Moskova ziyareti ve Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın 12-21 Kasım 1969 tarihli Sovyetler Birliği ziyaretleriyle devam eden dostluk ilişkileri, Türkiye'de başlayan ve teröre kayan sol akımların, Sovyet Rusya tarafından desteklenmesiyle 1970'li yıllara değin devam eden iyi ilişkiler soğumaya başladı.

Sovyet Rusya ile Kurtuluş Savaşı yıllarında başlayan dostane ilişkiler, uluslararası alanda meydana gelen çatışma ve çekişmelerin etkisiyle tek düze bir seyir izlemeyerek zaman zaman ağır bunalım dönemleri geçirdi. Buna rağmen bir kopuş yaşanmadı. 1960'lı yıllarda Türkiye'nin Kıbrıs sorunu nedeniyle Batı tarafından ve özellikle ABD'nin politikalarıyla yalnız bırakılması, Türk-Sovyet ilişkilerini geliştirdi. Gelişen ilişkilerin Türkiye'nin sanayileşmesine önemli katkılar sağladığı, dönemde kurulan sanayi tesislerinin günümüzde Türk ekonomisine katkı vermeye devam ettiği bilinmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.1.0, Yer No: 54.329.6.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Fon Kodu: 30.18.1.1 Yer No: 23.19.12.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.1.0.0 Yer No: 46.277.3.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Fon Kodu: 30.18.1.1 Yer No: 1.1.5.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.18.1.2 Yer No: 187.40.9.

Resmî Yayınlar

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 5, C.7, 20 Aralık 1935.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 1, C.37, 04 Mart 1965.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:1,C.4, Toplantı:4, 05 Ocak 1965.

Resmî Gazete, 10 Nisan 1965, Sayı: 11976, Kanun No: 6/4563.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Ulus

Akşam

Milliyet

Hürriyet

Dışişleri Bakanlığı Belleteni, Ankara: TC Dışişleri Bakanlığı yayınları, Mayıs 1965, Sayı 8.

Tetkik Eserler

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu* (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul 2011.

ARMAOĞLU, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarih 1914-1995*, Alkım Yayınları, İstanbul 2012.

GÖNLÜBOL, Mehmet ve Sar, Cem, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

GÖNLÜBOL, Mehmet, Cem Sar ve Esmer, Ahmet Şükrü vd., *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.

KALPAKÇIOĞLU, Özdemir, *İkinci Cumhuriyetin 3 Başbakanı ve Olaylar*, C.2, Nüve Matbaası.

QASIMLI, Musa, *Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği İlişkileri 1960-1980*, Atatürk Kültür, Dil Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013.

SANDER, Oral, *Türkiye'nin Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara 2000.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Anlaşmaları*, C.1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2000.

TOKER, Metin, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları, İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1992.

TUNCER, Hüner, *27 Mayıs'tan 12 Mart'a Türk Dış Politikası*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014.

TUNÇAY, Mete, "Siyasal Tarih (1950-1960)", *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye Tarihi 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1985.

YALANSIZ, Nedim, *Türkiye'de Koalisyon Hükümetleri 1961-2002*, Büke Kitapları, İstanbul 2006.

HISTORY
STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

299

13 / 1

Makaleler

- ALACAKAPTAN, Aydın Güngör, “Türk-Sovyet İlişkileri (1921-1945)“, *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 yıllık Süreç*, Haz. İsmail Soysal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, 281-291.
- BALCIOĞLU, Mustafa, “Cumhuriyet Dönemi Türk Dış Politikası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, C.II, Editör: Durmuş Yalçın, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2002, 411-515.
- RABE, Stephan G., “The Cuban Missile Crisis Revisited”, *Irish Studies in International Affairs*, Vol.3, No.3 (1991), s. 59-66.
- SEVER, Ayşegül, “Yeni Bulgular Işığında 1962 Küba Krizi ve Türkiye”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 52 (01), 1997, s. 647-660.

**HISTORY
STUDIES**
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

300

13 / 1